

KWALITEITSKAARTEN

Woordenschat

- De 4-Takt
- Voorbewerken
- Semantiseren
- Consolideren
- Controleren
- Met woorden aan de gang *onderbouw*
- Met woorden aan de gang *middenbouw*
- Met woorden aan de gang *bovenbouw*

Praktische handvatten voor het taalles- en rekenonderwijs zoals deze Kwaliteitskaarten zijn te vinden op www.taalpilots.nl en www.rekenpilots.nl.

De rubriek 'implementatiekoffer' bevat alle informatie en handreikingen die in het kader van de Kwaliteitsagenda Primair Onderwijs worden ontwikkeld om het onderwijs in de basisvaardigheden te verbeteren.

KW
kaart

WOORDENSCHAT

De 4-Takt

De belangrijkste didactische basisregel voor het leren van woorden is:
Het leren van een woord zal niet in één keer gebeuren.

We onderscheiden vier didactische stappen in het intentioneel woordenschatonderwijs: de viertakt. Dit didactische model geeft de leerkracht houvast. De stappen¹ zijn:

1. Voorbewerken
2. Semantiseren
3. Consolideren
4. Controleren

Bij het voorbereiden gaat het om activeren van de voorkennis van de leerlingen en om het betrokken maken: leerlingen moeten aandacht krijgen voor het onderwerp en de nieuwe, te leren woorden. Je opent bij de kinderen als het ware dat deel van het woordenschatnetwerk waarbij de aan te leren woorden kunnen worden aangehaakt. Direct daarna volgt het semantiseren: de betekenis van het woord of de woorden wordt verduidelijkt. Dit gebeurt niet los, maar in de context waarin het woord aan de orde is. De kinderen begrijpen vanaf dat moment de betekenis, maar ze moeten de woorden ook nog onthouden. Daarvoor is er het consolideren, het inoefenen van het woord. Het consolideren gaat door totdat alle kinderen de woorden hebben onthouden (dat wil zeggen: totdat de nieuwe woorden een plek hebben gekregen in het netwerk van de woordenschat). Om te weten of het woordleerproces geslaagd is, ga je natuurlijk controleren. Zo weet je of de kinderen passief dan wel actief het woord hebben onthouden.

Hieronder zijn de vier stappen van de viertakt nogmaals omschreven, met bij elk van de stappen een kort praktijkvoorbeeld.

Stap	Praktijkvoorbeeld
Vorbewerken	De leerkracht van groep 2 haalt met een heel geheimzinnig gezicht een envelop uit haar tas.
Semantiseren	Kijk nou eens. Dit is een <u>envelop</u> . Een <i>envelop</i> is van papier (kijk maar) en een envelop is gemaakt om er brieven in te stoppen. Zou er in deze <i>envelop</i> ook een brief zitten? Ja hoor, er zit een brief in de <i>envelop</i> . (haalt de brief eruit) Nu ik de brief uit de <i>envelop</i> heb gehaald kunnen we lezen. (leest een korte brief voor) Nu stop ik de brief weer terug in deze <i>envelop</i> van papier.
Consolideren	Leerkracht vertelt een kort verhaaltje waarin vijf keer het woord envelop voorkomt. De kinderen hebben allemaal een envelop. Als ze het woord envelop horen steken ze deze zo snel mogelijk omhoog.
Controleren	Leerkracht schrijft een briefje en vraagt aan het taalzwakste kind: waar doen we de brief in? In deze tas, deze doos of in deze envelop? En later vraagt ze: waar zullen we de brief indoen?

¹ zie ook het artikel *Meer en Beter Woorden Leren*, hoofdstuk 5

In de praktijk behandelen we niet alleen losse woorden maar ook groepjes van woorden die bij elkaar horen. Bij het woord *envelop* zou je meteen *adres* en *postzegel* kunnen meenemen. Dit noemen we dan een woordcluster.

In het volgende voorbeeld zie je hoe een leerkracht een woordcluster 'door de viertakt haalt'. Deze leerkracht van groep 5 behandelt de woorden 'artikel' en 'journalist' in één keer.

Stap	Praktijkvoorbeeld
Vorbewerken	De leerkracht van groep 5 komt de klas al lezend binnen met een uitgevouwen krant. Ze blijft lezen en roept pas na een tijdje: 'ik lees hier dat kinderboekenweek is'.
Semantiseren	Dat is een krantenartikel. Een <i>artikel</i> is een stukje tekst in de krant. Kijk, dit is het <i>artikel</i> (het is gemarkeerd) over de kinderboekenweek. Dit stukje tekst in de krant, dit <i>artikel</i> , is geschreven door een <i>journalist</i> . Een <i>journalist</i> schrijft voor de krant. De <i>journalist</i> schrijft over wat er allemaal in de wereld gebeurt. Deze <i>journalist</i> heeft een <i>artikel</i> geschreven over de kinderboekenweek. Hier staat de naam van de <i>journalist</i> . Er staan heel veel <i>artikelen</i> in de krant. Er gebeurt natuurlijk veel in de wereld om over te schrijven. Kijk maar, hier een <i>artikel</i> over prinses Maxima. En hier een <i>artikel</i> over voetbal en oh, wat zielig, hier een <i>artikel</i> over een auto-ongeluk. Ja, er staan veel stukjes in de krant. En al die <i>krantenartikelen</i> worden geschreven door <i>journalisten</i> . De <i>journalisten</i> werken voor de krant en schrijven over wat er allemaal gebeurt in de wereld. Bedenk eens samen welk <i>krantenartikel</i> je zou willen lezen.
Consolideren	De leerlingen zoeken in duo's naar artikelen in de krant die ze interessant vinden. Wie wil later journalist worden? Waarover wil je dan schrijven? De leerlingen gaan op zoek naar artikelen en journalisten in tijdschriften. Ze moeten aangeven of het een artikel of reclame is. Leerlingen schrijven zelf een artikeltje voor de schoolkrant. Leerlingen zoeken verschillende soorten artikelen (sport, politiek, kunst, etc.)
Controleren	Passief: Elk kind krijgt een stuk krant en markeert twee artikelen en onderstreept daarbij de naam van de journalist. Actief: de leerkracht vraagt: 'Hoe noem je een stukje tekst in de krant waarin je iets kunt lezen over de wereld? En hoe heet iemand die dat schrijft voor de krant?'

Door het woordenschatonderwijs in te bedden in het zaakvakonderwijs kan veel winst behaald worden. Woorden worden dan geselecteerd uit de tekst en vooraf behandeld, zodat leerlingen de inhoud van de tekst beter begrijpen. De voorbereiding valt dan samen met de introductie van de les, de semantisering met de uitleg van de nieuwe leerstof, de consolidering met bijvoorbeeld het lezen van een tekst en de controle met het beantwoorden van vragen naar aanleiding van de tekst.

Stap	Praktijkvoorbeeld										
Vorbewerken	De leerkracht komt binnen met een zak aardappels. Deze aardappelen komen van boer Jan. Een speciale boer....!										
Semantiseren	(Groot vel papier, leerkracht tekent 2 vierkanten) Boer Piet besluit op dit stuk land koeien te zetten. Dat heet <i>veeteelt</i> . (tekent schetsmatig een paar koeien en schapen of plakt plaatjes). <i>Veeteelt</i> wil zeggen dat je vee, bijv. koeien of schapen houdt. Bij <i>veeteelt</i> verdient de boer zijn geld metenz. Boerin Alida wil geen beesten, geen vee, op het veld laten lopen. Zij wil geen <i>veeteelt</i> maar doet aan <i>akkerbouw</i> . Bij <i>akkerbouw</i> zorg je dat er bijvoorbeeld graan of aardappels op het land gaan groeien. (tekent graan en mais of plakt plaatjes) <i>Akkerbouw</i> is dus.... Nu weten jullie vast of boer Jan een akker of weiland heeft. Heeft hij <i>veeteelt</i> of <i>akkerbouw</i> ? Stel nu, je bent zelf boer. Waar kies je dan voor? Waarom?										
Consolideren	Lezen van de tekst. De leerlingen vullen het schema verder in met extra begrippen uit de tekst die horen bij akkerbouw respectievelijk <i>veeteelt</i> . <table border="1" data-bbox="997 1048 1453 1191"> <thead> <tr> <th>akkerbouw</th> <th>veeteelt</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>*granen</td> <td>*koeien</td> </tr> <tr> <td>*gewassen</td> <td>*veestapel</td> </tr> <tr> <td>*verbouwen</td> <td>*fokken</td> </tr> <tr> <td>*etc.</td> <td>*etc.</td> </tr> </tbody> </table>	akkerbouw	veeteelt	*granen	*koeien	*gewassen	*veestapel	*verbouwen	*fokken	*etc.	*etc.
akkerbouw	veeteelt										
*granen	*koeien										
*gewassen	*veestapel										
*verbouwen	*fokken										
*etc.	*etc.										
Controleren	Leerkracht geeft een repetitie over de zaakvaktekst 'akkerbouw en <i>veeteelt</i> '.										

KW
kaart

WOORDENSCHAT Vorbewerken

1. vorbereken: leerlingen betrokken maken en het woordenschatnetwerk activeren

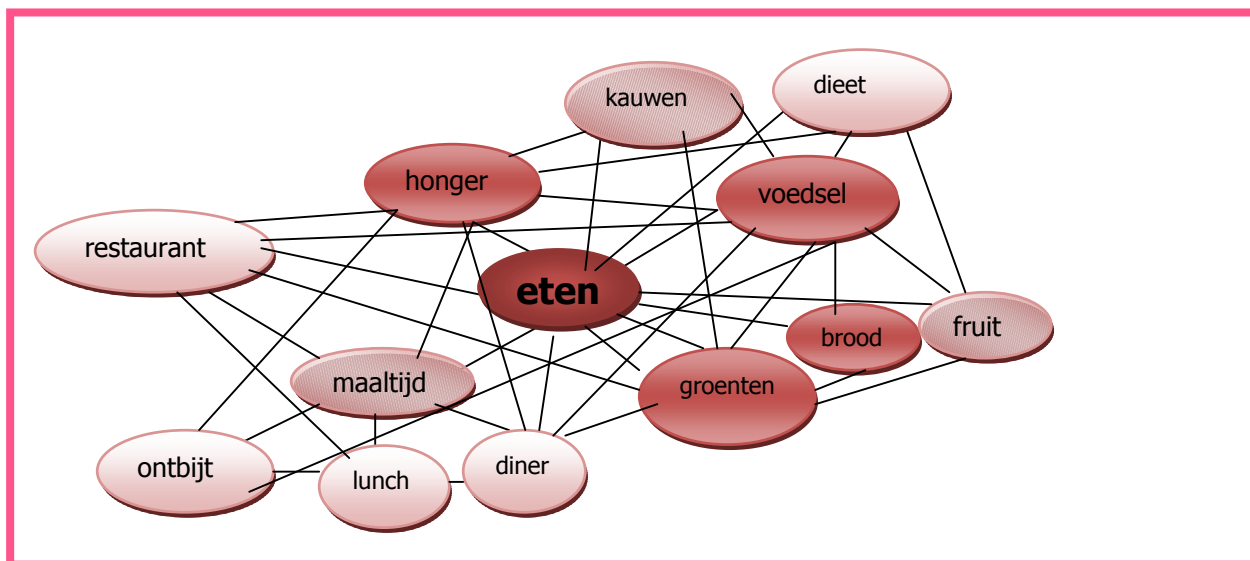
2. semantiseren
3. consolideren
4. controleren

Vorbewerken is de eerste stap van de viertakt, waarbij het gaat om het creëren van een gunstige beginsituatie. Bij geen enkele leersituatie val je zomaar met de deur in huis, dus ook niet bij woordenschatactiviteiten.

Bij vorbereken zijn er twee aandachtspunten:

- A. je wilt betrokkenheid tot stand brengen en leerlingen ontvankelijk maken voor de te leren woorden;
- B. je wilt aansluiten bij voorkennis en aanhaakpunten activeren in het netwerk van de woordenschat van leerlingen.

Bij woordenschatuitbreiding gaat het om netwerkopbouw. Woorden zijn niet los, maar in een hecht netwerk van woorden, betekenissen en betekenisverbindingen opgeslagen. Schematisch weergegeven kunnen we ons de woordenschat voorstellen als een gigantisch gestructureerd web van woorden en betekenisrelaties. Hieronder hebben we een sterk vereenvoudigd stukje web weergegeven rond een simpel woordje als 'eten'. In werkelijkheid is het onvoorstelbaar complexer: met veel meer woorden en betekenissen die meer of minder sterk gerelateerd zijn aan eten, voedsel en andere woorden die met 'eten' te maken hebben. Ook lopen er talloze verbindinglijnen tussen de woorden onderling.

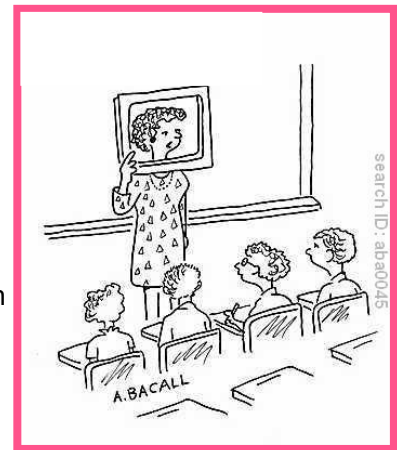

Op het moment dat we het woord 'gerecht' zouden moeten aanleren, moet het aangehaakt worden bij dit stukje netwerk: een goede vorberekening zou dus zijn om overdreven etend en kauwend de aandacht van de kinderen te trekken, zodat het stukje netwerk rond 'eten' wordt geactiveerd. Vorbewerken is een kwestie van een minuut: de vorberekening gaat direct over in de semantisering.

Bij de voorbereiding zijn de volgende kwaliteitscriteria van belang:

- A. De voorbereiding is **kort**: een goede voorbereiding is een krachtige impuls, die hooguit enkele minuten duurt. Op het moment dat een stukje netwerk geactiveerd is en betrokkenheid van de leerlingen tot stand is gebracht, moeten de nieuwe woorden *meteen* aan de orde komen. Als de woordenschatles naadloos ingepast is in een rijke onderwijscontext valt deze samen met de voorbereiding: het is al in de situatie gegeven. Bijvoorbeeld als het thema 'voeding' leeft in de klas en het gaat over wat je lekker vindt, dan is dat op zichzelf al een voorbereiding voor het aan te leren woord 'gerecht' uit het vorige voorbeeld.
- B. De voorbereiding is **pakkend**: een goede voorbereiding creëert betrokkenheid. Het gaat erom aandacht te trekken en de kinderen te motiveren voor het leren van het woord of de woorden. Verzin een pakkende start, bijv. door iets humoristisch te doen. Een grapje verrast en verhoogt de belangstelling.
- C. De voorbereiding is **gefocust**, dat wil zeggen direct gericht op de te leren woorden en betekenissen; bij het voorbereiden willen we woorden aanhaken in het netwerk. Woorden lichten op in de hoofden van taalgebruikers als ze worden gehoord of gelezen. Een goede voorbereiding schiet midden in de roos: er kan een directe link worden gelegd naar de aan te leren woorden.

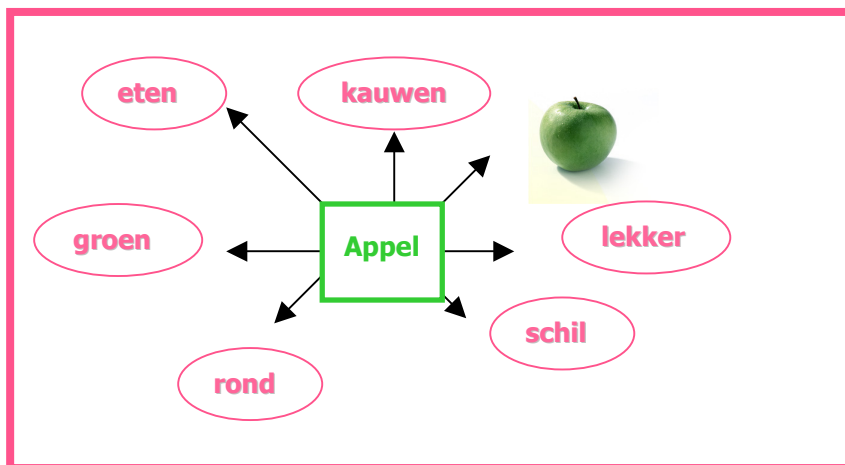
WOORDENSCHAT

Semantiseren

1. voorbereken
2. **semantiseren: de leerkracht verduidelijkt woorden en betekenissen**
3. consolideren
4. controleren

Semantiseren is de tweede stap van de viertakt waarbij het verduidelijken van betekenissen centraal staat. De betekenis van een woord is een concept: een brokje kennis. Kinderen leren voor ze op school komen al veel woorden en concepten.

Bijvoorbeeld: een jonge kind leert het woord 'appel' koppelen aan de groene ronde vruchten op de fruitschaal, het ervaart dat je een appel kunt 'eten' en dat appels lekker zijn. Het kind hoort steeds 'goed kauwen' en leert dat een appel 'rond' is en een 'schilletje' heeft. Al die stukjes opgedane ervaring en kennis brengt het kind dan bijeen bij het woordje 'appel'. Een woord is een label, dat verwijst naar een concept. Het concept is een brokje kennis².

afbeelding 1: **het label** en het **achterliggende concept** bij het woord *appel*

Voor veel woorden liggen de pakketjes kennis al kant-en-klaar. Bijvoorbeeld in de onderbouw: de leerlingen hebben nog niet de labels geleerd maar kennen al wel de achterliggende onderdelen van het concept. Denk bijvoorbeeld aan 'huppelen': alle kinderen hebben wel eens gehuppeld. Of 'vensterbank': alle leerlingen hebben al tientallen vensterbanken gezien. Bij deze woorden hoeft de leerkracht niet diepgaand achterliggende betekenissen uit te leggen. Een superkorte semantisering volstaat: een betekenis aanduiding waardoor kinderen de nieuwe labels toevoegen aan de bekende concepten. Bij jonge kinderen kun je heel veel woorden uitbeelden en labelen (aanwijzen). 'Je plakt als het ware de woordvorm, het label, op het kant-en-klaar concept. Zo zeg je bijvoorbeeld 'dit is huppelen' terwijl je het tegelijkertijd voordoet. Of: 'dit noem je een vensterbank' terwijl je de vensterbak aanwijst.'

² zie ook het artikel *Meer en Beter Worden Leren*, hoofdstuk 2.

Dit is ook het geval bij het leren van synoniemen: nieuwe labels worden bij bekende concepten aangehaakt. Bijvoorbeeld in de midden-bovenbouw: pantalon = een nette broek, treiteren = pesten, globaal = ongeveer.

Bij dit soort snelle semantiserings wordt er vooral gerefereerd aan aanwezige kennis en ervaringen van leerlingen. Er is geen sprake van nieuwe kennis opbouw (concepten). De leerlingen leren alleen nieuwe woordvormen (labels).

Leerkrachten moeten er wel zeker van zijn dat leerlingen de betekenis van het woord op grond van hun voorkennis kunnen invullen.

In het voorbeeld hiernaast is er duidelijk gelabeld, maar dit roept geen betekenisstoekenning op. De snelle sematisering werkt hier dus niet en vraagt een andersoortige manier van aanbieden.

We kunnen dus 3 semantiseersituaties onderscheiden.³

1. Kinderen leren woorden voor begrippen die ze al kennen of hebben ervaren.

Dan denkt de leerkracht: *'Ik laat voor het semantiseren iets zien of legt het heel kort uit.'*

Non verbaal: labelen	Verbaal: synoniem	Verbaal: netwerkuitbreiding (Evt. aangevuld met non verbaal)
<p><i>Nieuw woord aanleren door een voorwerp of een plaatje te laten zien of door zelf uit te beelden.</i></p> <p>De vensterbank</p> 	<p><i>Nieuw woord aanleren door het bij te plakken bij een gekend woord.</i></p> <p>Grootvader = opa Wijzigen = veranderen</p>	<p><i>Nieuw woord aanleren door makkelijk aan te haken bij een bestaand concept.</i></p> <p>Kiwi = een soort <u>fruit</u></p>

³ Zie ook de arikel 'Meer en Beter Woorden Leren', hoofdstuk 6

2. Kinderen breiden de kennis van de betekenissen van woorden uit.

Dan denkt de leerkracht: *"Ik voeg de nieuwe betekenissen (even) toe".*

Onderbouw	Middenbouw	Bovenbouw
<p><i>Kikker</i></p> <p>Betekenisaspecten:</p> <ul style="list-style-type: none"> dier groen in sloot kwaken kikkervisjes 	<p><i>Kikker</i></p> <p>Extra betekenisaspecten:</p> <ul style="list-style-type: none"> <i>diersoort</i> die op land én in water leeft, het is een amfibie <p>Nuanceringen</p> <ul style="list-style-type: none"> bruine en rode kikkers (soorten laten zien) 	<p><i>Kikker</i></p> <p>Extra betekenisaspecten:</p> <ul style="list-style-type: none"> komen voort uit vissen, 350 miljoen jaar geleden ontwikkelingsfases (laten zien).

3. Kinderen leren nieuwe woorden en nieuwe betekenissen.

Dan denkt de leerkracht: *'Ik ga woorden, betekenissen en betekenisrelaties aanleren'.*

Uitbreiden 	Uitleggen (verbaal) 	Uitbeelden (non verbaal)
<p><i>Niet één woord maar meerdere woorden in relatie tot elkaar aanbieden</i></p> <p>'atlas' wordt geclusterd met 'naslagwerk' en 'landkaart'</p>	<p><i>Het concept (of een deel daarvan) van alle aangeboden woorden wordt uitgelegd.</i></p> <p>De landkaart = een soort tekening van een land. Je ziet de steden van een land erop. De atlas = een boek met landkaarten, waarin landen staan. Het naslagwerk = een boek waarin je iets kunt opzoeken.</p>	<p><i>De betekenis van alle woorden worden zichtbaar gemaakt</i></p> <p>De landkaart = een landkaart laten zien en een stad aanwijzen De atlas = verschillende landkaarten in de atlas laten zien Het naslagwerk = in de atlas een aantal landen opzoeken.</p>

Bij de eerste semantiseersituatie *kinderen leren een label bij bekende concepten*, ligt het accent op snel aangeven waar een woord naar verwijst (labelen).

Bij de tweede semantiseersituatie, *kinderen breiden de kennis van de betekenissen van woorden uit*, kennen de leerlingen het woord en een bepaald betekenisaspect dat daarbij hoort. Hier koppelt de leerkracht een extra betekenisaspect aan de kennis die leerlingen al hebben van het woord.

De derde semantiseersituatie, *kinderen leren nieuwe woorden en nieuwe concepten*, is van een heel andere orde dan de vorige semantiseringen. De focus ligt hier tegelijkertijd op het leren van een aantal nieuwe woorden, op het opbouwen van kennis én op de onderlinge relaties tussen de woorden. De instrumenten die bij deze semantisering gebruikt worden zijn de 'uitjes'.

Het uitje van *uitbreiden*: woorden worden in samenhang aangeboden in een logische betekenisstructuur. Er wordt niet één woord maar meerdere woorden, als een nieuw stukje netwerk, aangeboden.

Het uitje van *uitleggen*: van alle aangeboden woorden worden kindvriendelijke betekenissen gegeven. Later kan de betekenis van deze woorden worden uitgebreid (zoals in de 2e semantiseersituatie!).

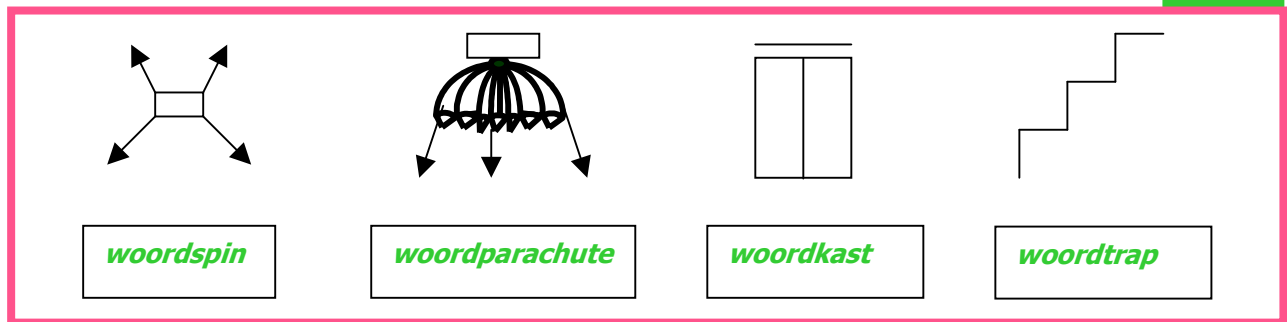
Het uitje van *uitbeelden*: door woorden tijdens de uitleg tegelijkertijd uit te beelden zorgt de leerkracht ervoor dat leerlingen letterlijk en figuurlijk een helder zicht krijgen op de betekenisaspecten van de woorden.

Tijdens het semantiseren komen de uitjes verstrengeld aan de orde. Een goede semantisering is kort en glashelder door de combinatie van verbale en non-verbale middelen.

Doelwoorden: <i>atlas</i> , (uitgebreid tot) <i>naslagwerk</i> , <i>landkaart</i>	De uitjes!
<p>De leerkracht laat een <i>atlas</i> zien en zegt: 'Kijk, dit is een <i>atlas</i>. Een <i>atlas</i> is een boek waarin landen staan. Een <i>atlas</i> is een boek met kaarten van landen. Hier zie je zo'n kaart: een <i>landkaart</i>. Een <i>landkaart</i> is een soort tekening van een land. Je ziet de grote steden op de <i>landkaart</i>. Zie maar: hier ligt Amsterdam. Dit is de <i>landkaart</i> van Nederland, een soort tekening van heel Nederland. In deze <i>atlas</i>, dit boek met <i>landkaarten</i>, staan nog veel meer landen. Laten we nu eens de <i>landkaart</i> van Frankrijk opzoeken. Ja, gevonden kijk maar: de <i>landkaart</i> van Frankrijk, een soort tekening van Frankrijk. En je ziet meteen waar Parijs ligt, hier! In deze <i>atlas</i> kun je heel veel landen opzoeken. Zo'n boek waarin je iets op kunt zoeken noem je een <i>naslagwerk</i>. Een <i>naslagwerk</i> is een boek waar je dingen in kunt opzoeken. In een <i>atlas</i> kun je landen opzoeken. Een <i>atlas</i> is dus een <i>naslagwerk</i>. De leerkracht bladert door en vraagt welk land ze nu moet opzoeken. Italië? Ze doorloopt alle woorden en betekenissen weer terwijl ze de <i>landkaart</i> van Italië opzoekt en laat zien. Daarna sluit ze af met: 'De <i>atlas</i> is dus een boek waar je landen in kunt opzoeken. Het is een <i>naslagwerk</i>, een boek waar je iets in kunt opzoeken. De <i>atlas</i> is een <i>naslagwerk</i> waar je <i>landkaarten</i> in kunt opzoeken, allemaal tekeningen van landen. Dit is dus de <i>atlas</i>! En nu mogen jullie in tweetallen zelf landen opzoeken in de atlas.' (van der Nulft, Verhallen 2009)</p>	<p>Uitbeelden Uitleggen</p> <p>Uitleggen Uitbeelden</p> <p>Uitbreiden Uitbeelden</p> <p>Uitleggen Uitbeelden</p> <p>Uitbreiden Uitleggen</p> <p>Uitbeelden Uitbreiden</p> <p>Uitbeelden Uitleggen</p> <p>Uitbeelden Uitleggen</p> <p>Uitbeelden Uitleggen</p> <p>Uitleggen Uitbreiden</p> <p>Uitbreiden/Uitleggen/Uitleggen</p> <p>UITPROBEREN!</p>

De betekenissen van woorden worden verwoord én zichtbaar gemaakt: voor een goede concept-opbouw. Daarnaast worden de betekenisverbindingen met andere woorden verduidelijkt. Het gaat bij de semantisering allemaal in één moeite door. De betekenisverbindingen worden in beeld gebracht met behulp van zogenoemde 'graphic organizers'. Met deze graphic organizers worden betekenisrelaties verduidelijkt.⁴

⁴ Zie voor een uitgebreide uitleg van de graphic organizers het boek 'Met woorden in de Weer' (van der Nulft & Verhallen, 2009)

De **woordspin** laat zien dat de woorden een betekenisverbinding hebben.

Een **woordparachute** bovenaan de parachute komt een categorienaam en daaronder hangen de woorden die in de categorie thuishoren (bijv. vervoersmiddelen: auto, fiets, brommer, etc.).

De **woordkast**: in de kast kunnen tegenstellingen staan of is er de mogelijkheid om bijbehorende kenmerken op te sommen en een duidelijke plek te geven (bijv. dag – nacht of cultuur – natuur).

De **woordtrap**: in een trap worden woorden gerangschikt langs een bepaalde dimensie, bijv. grootte (vijver, meer, zee, oceaan), frequentie (nooit, soms, geregeld, vaak, altijd) of rangschikken in de tijd (afscheid nemen, vertrekken, op weg zijn, aankomen).

Bij het semantiseren zijn de volgende kwaliteitscriteria van belang:

- De voorbereiding is **kort**: een goede voorbereiding is een krachtige impuls, die hooguit enkele minuten duurt. Op het moment dat een stukje netwerk geactiveerd is en betrokkenheid van de leerlingen tot stand is gebracht, moeten de nieuwe woorden *meteen* aan de orde komen. Als de woordenschatles naadloos ingepast is in een rijke onderwijscontext valt deze samen met de voorbereiding: het is al in de situatie gegeven. Bijvoorbeeld als het thema 'voeding' leeft in de klas en het gaat over wat je lekker vindt, dan is dat op zichzelf al een voorbereiding voor het aan te leren woord 'gerecht' uit het vorige voorbeeld.
- De semantisering is kort (maximaal 5 minuten), gefocust en helder. Kinderen krijgen de gelegenheid om nieuwe betekenissen te verwerken en woorden aan te haken in hun eigen woordenschatnetwerk.
- Er wordt gewerkt aan goede netwerkopbouw door het gebruik van 'graphic organizers'. De betekenisverbindingen tussen woorden komen helder voor het voetlicht zodat leerlingen niet alleen inzicht en greep krijgen op woordbetekenissen maar ook betekenisrelaties.

KW
kaart

WOORDENSCHAT

Consolideren

1. voorbereiden
2. semantiseren
- 3. consolideren**
4. controleren

Een taalkundige onderzoeker heeft het eens zo gezegd: 'Als je er zeker van wilt zijn dat leerlingen woorden vergeten, dan moet je een woord één keer aanbieden en er daarna niet meer op terugkomen'. Consolideren is een noodzakelijke stap binnen de viertakt. Het gaat om herhalen, herhalen en nog eens, herhalen met veel variatie binnen verschillende contexten. De bedoeling is dat woorden en betekenissen net zo lang geconsolideerd worden tot de kinderen de woorden kennen. Zo kan een leerling de uitgelegde woorden stevig verankeren in het netwerk van zijn woordenschat. Het consolideren van nieuw aangeboden woorden en betekenissen komt in de huidige praktijk van het onderwijs vaak nog veel te weinig aan bod. Dat is zonde: consolideren is je (leer)winst binnenhalen! Gelukkig beschikken leerlingen over een geweldig, aangeboren woordleermechanisme waarmee ze woorden en betekenissen snel onthouden als ze voldoende vaak zijn langs gekomen.

Om genoeg en gevarieerd te kunnen herhalen is het van belang dat leerkrachten:

- A. beschikken over een uitgebreid repertoire aan spelletjes en werkvormen⁵;
- B. de net uitgelegde woorden vaak terug laten komen in hun eigen taalgebruik;
- C. een woordmuur maken waar leerlingen van afkijken tijdens het consolideren.

De kern van het consolideren is dus zo veel mogelijk, op verschillende manieren en op allerlei momenten de aangeboden woorden en de betekenissen herhalen. Bijvoorbeeld: de woorden 'vooraan', 'in het midden' en 'achteraan' kunnen dagelijks meerdere keren in de normale klasseninteractie tijdens de werk- en speelactiviteiten terugkomen. Ook verlaten de leerlingen een paar dagen achter elkaar de klas in een rij waarin de leerkracht steeds aangeeft wie waar staat. De leerkracht die het woord 'orkaan' en 'briesje' wil consolideren zegt als grapje op het moment dat de kinderen binnenrennen: 'jullie komen als een orkaan binnen, zo'n hele harde storm, dit lijkt echt een orkaan. We gaan nog een keer naar de gang en dan komen jullie rustig binnen, zoals een briesje, een heel rustig windje.'

Naast dit soort slimme vanzelfsprekende herhaling in de klasseninteractie zijn er de geplande consolideeroefeningen. Denk niet aan ingewikkelde, tijdrovende activiteiten. Het zijn vaak korte en speelse 5-minuten activiteiten die als een vrolijk intermezzo in de dagelijkse gang van zaken worden ingebed. Deze korte woordactiviteiten doorbreken even de sleur van alledag. Je doet ze na een moeilijke rekenles of net voor de pauze.

⁵ Zie de consolideeractiviteiten in het praktijkboek *Met Woorden in de Weer en de kaart: Woordenschatspelletjes*.

Voorbeelden van 5-minuten oefeningen zijn: een te leren woord raden op basis van een omschrijving ... of ... een te leren woord laten doorfluisteren en er daarna allemaal een tekeningetje van maken of ... rugtekenen of -schrijven en dan het woord raden ... of ... een woord achterstevoren laten opschrijven en dan laten raden. Met quizen, galgje en allerlei andere kleine, aantrekkelijke consolideeroefeningen kun je alle woorden van de week herhalen. In het speellokaal of bij bewegingsonderwijs kun je woorden met fysieke spelletjes inoefenen, bijvoorbeeld door middel van woordenschattikkertje of een woordenschatvariatie op ren-je-rot.

Vanzelfsprekend worden de aangeboden woorden/betekenisjes ook 'meegenomen' in andere, reguliere onderwijsactiviteiten. Bijvoorbeeld bij luisteren-en-spreken: één kind neemt een woord van de woordmuur in gedachten, een ander kind moet in 5 vragen erachter zien te komen welk woord het is. Bij muziek: maak in kleine groepjes een rap of schrijf een nieuwe tekst (met daarin de te consolideren woorden) op een bekend wijsje. Bij creatief schrijven: als ik een was dan zou ik

Het is van belang dat kinderen steeds kunnen terugkijken naar de woorden en de bijbehorende betekenissen. Anders is het geen herhaling, maar een toetsing. De woordmuur is bij het consolideren dus van groot belang.

Leerlingen moeten kunnen 'spieken' tijdens het consolideren. De woordmuur is hierbij onmisbaar. Kinderen kunnen er steeds naar kijken als ze de woorden inoefenen. Bij het consolideren is het immers, net als bij semantiseren belangrijk dat alle kinderen enthousiast blijven voor het leren van de woorden. Dat bereik je door speelse opdrachten te geven waarbij alle kinderen de gelegenheid krijgen om te scoren. De traditionele invuloefeningetjes uit de oude taalmethodes, waar de zwakste kinderen steeds weer de meeste rode strepen te verwerken krijgen, zijn niet de meest inspirerende. Ze kunnen aantrekkelijker gemaakt worden door er een quiz, een spelletje met een tijdslimiet, of er een duo-activiteit van te maken. Benadruk de vooruitgang en de groei en confronteer de kinderen niet continu met fouten. Laat ze naar hartelust afkijken op de woordmuur: elke keer dat een kind de woordmuur afzoekt, krijgt het weer even alle woorden in beeld. Het ouderwetse invullesje kan dan prima als schriftelijke consolideeroefening aan bod komen: als de woorden zijn uitgelegd en teruggelezen mogen worden op de vellen in de klas, kan het een spannend zoekspelletje worden.

Bij consolideren zijn de volgende kwaliteitscriteria van belang:

- A. Woorden en betekenissen net zolang herhalen totdat alle kinderen het woord en de betekenis kennen.
- B. Bij het consolideren worden woorden én betekenissen veel, gevarieerd en speels herhaald.
- C. Bij het consolideren zijn de woorden en betekenissen zichtbaar in de klas aanwezig op de woordmuur.

WOORDENSCHAT

Controleren

1. voorbereiden
2. semantiseren
3. consolideren
4. controleren

De laatste stap van de viertakt is het controleren: zijn de leerdoelen bereikt? Een oplettende leerkracht houdt natuurlijk steeds in de gaten of leerlingen de nieuwe woorden begrijpen en verwerven. In die zin overlapt 'controleren' voor een deel het 'semantiseren' (begrijpen de leerlingen de betekenis van de woorden?) en het 'consolideren' (onthouden de leerlingen de woorden?). Het is belangrijk om alert te zijn op vooruitgang bij álle leerlingen om te zien of er nog meer uitleg of herhaling nodig is. Door kleine toetsopdrachtjes tussendoor te geven ('wil jij de plaatjes nog even voor me bij de juiste woorden ophangen?', of 'help even.... wat was dat ook al weer?') kan je snel controleren. Maar ook op de middellange en lange termijn moet gecontroleerd worden in hoeverre de woordkennis is opgebouwd. Afhankelijk van de tijd kunnen we dus grofweg uitgaan van een driedeling:

1. Controleren op korte termijn

Dit zijn observaties *tijdens* of *direct na* het semantiseren/consolideren om na te gaan in hoeverre de nieuwe woorden begrepen en ingeslepen zijn. Het credo 'elk woord moet zeven keer herhaald worden' blijkt lang niet altijd op te gaan. Soms onthouden leerlingen woorden al veel eerder: dan is er tijdswinst. En soms blijkt 7x herhalen niet voldoende te zijn. Je consolideert net zolang (maar ook niet langer) tot de woorden op het vastgestelde niveau gekend zijn: daarom is voortdurend controleren belangrijk.

2. Controleren op middellange termijn

Hier gaat het om controleren van de aangeleerde woorden aan het eind van de week of aan het eind van een thema.

Deze laatste stap van de viertakt is hier een controlemoment om:

- vast te stellen of de leerdoelen behaald zijn;
- te testen of individuele leerlingen de aangeboden woorden en betekenissen kennen en om de toetsresultaten per leerling te registreren;
- het effect van het woordenschatonderwijs te bepalen.

Het komt regelmatig voor dat woordenschattoetsen worden afgenomen, nagekeken en van een (onvoldoende) cijfer voorzien, om daarna over te gaan naar het volgende thema. Dat is een weinig efficiënt gebruik van toets- en onderwijstijd. Stel dat (een deel van) de kinderen de woorden nog niet voldoende kent, dan zijn de aangeboden woorden en betekenissen voor deze leerlingen te weinig herhaald. Er moet nog even worden 'dóórgeconsolideerd' zodat ook deze groep de kans krijgt om de woorden en betekenissen op te slaan in het geheugen. Een paar extra consolideeractiviteiten leiden dan alsnog tot het gewenste resultaat. Het is zonde dat jezelf en de leerlingen te onthouden.

3. Controleren op lange termijn

Het is goed om na een aantal weken of maanden opnieuw te checken of woorden nog onthouden zijn. Er wordt dan steekproefsgewijs nagegaan of de aangeboden woorden goed in het lange-termijn-geheugen zijn opgeslagen. Het kan dat woorden in het geheugen even 'weggezakt' zijn *als ze een tijd lang niet gehoord, gezien of gebruikt zijn*. Het geheugen moet even worden opgefriest: wat is dat ook al weer? hoe heet dat nou toch?. Er is dus niets op tegen (het is zelfs raadzaam) om vooraf woorden en betekenissen nog even snel de revue te laten passeren, voordat een lange-termijntoets wordt voorgelegd.

Het controleren van woordkennis kan op verschillende tijdstippen en met verschillende redenen plaatsvinden. Dan blijft de vraag open *hoe* je de woordkennis gaat controleren. Gebruik je dezelfde soort oefeningen en dezelfde contexten als waarin de woorden aangeboden en behandeld zijn? Dat kan heel goed. In principe zijn alle consolideeropdrachten in te zetten als controleopdrachten zodra de woorden zijn weggehaald van de woordmuur. Leerlingen kunnen dan niet meer terugkijken naar de woorden en betekenissen en moeten deze uit hun geheugen ophalen. Met het oog op vermindering van werkdruk is het aan te raden oefen- en controleermateriaal vaker te gebruiken. Een invuloefening die aanvankelijk moeilijkheden oplevert, waarbij de leerlingen veel terugkijken naar de woordmuur, kan heel goed opnieuw bij het controleren dienst doen. Als de woorden in de tussentijd op andere manieren zijn herhaald, kunnen leerlingen zelf ervaren dat ze uiteindelijk bij zo'n herhalingsstoetsje beter presteren: de leerwinst is niet alleen voor de leerkracht maar ook voor henzelf zichtbaar gemaakt. Aan de andere kant is het ook belangrijk om te weten of woorden in verschillende contexten worden gekend. Net als bij het consolideren is variatie bij controleren belangrijk. Afhankelijk van het leerdoel (het vereiste niveau van woordkennis) moet rekening worden gehouden met een opklimmende moeilijkheidsgraad:

- van mondeling naar schriftelijk;
- van passief naar actief gebruik;
- van oppervlakkige naar diepere woordkennis;
- van contextrijk (met illustraties, in een complete tekst) naar contextarm taalaanbod (losse zinnen).

Woordkennis wordt geleidelijk opgebouwd. Er moet bij het controleren steeds genuanceerd worden naar het (gewenste) niveau van kennis. Kies je voor mondeling of schriftelijk controleren? Gaat het om het passief dan wel actief kennen van de woordvorm en het achterliggende concept? Is oppervlakkige woordkennis voldoende (weten leerlingen waar een woord naar verwijst) of moet ook de diepte van de woordkennis worden gepeild? Bij diepere woordkennis gaat het om het doorzien van de verschillende betekenissen in verschillende contexten en de betekenisrelaties met andere woorden.⁶

Als je eenmaal in de gaten hebt wat er zich in de hoofdjes van kinderen afspeelt bij het leren van een woord, maak je niet langer de fout te denken dat een woord wél of niet gekend wordt. Kinderen leren woorden niet in één klap, en er zijn verschillende gradaties van woordkennis. Daar moet het controleren bij aansluiten.

Veel te vaak worden woorden pas als 'verworven' beschouwd als leerlingen het woord zelf reproduceren. 'Gisteren hebben we het gehad over tabellen en ...?' . Als leerlingen dan niet *grafieken* zeggen, lijkt het of er niets geleerd is. Lijkt ... want het kan goed zijn dat het woord *grafiek* wel passief wordt gekend en dat leerlingen deze correct kunnen aanwijzen. Deze passieve beheersing is de eerste belangrijke stap in het verwervingsproces. In die zin kunnen we ook bij veel oefeningen uit taalmethodes stellen dat een fout antwoord niet persé betekent dat een kind een het woord niet 'kent'.

⁶ Zie het schema woordkennistoetsing, bij Meer en Beter Woorden leren, bijlage 4

Voorbeelden van actief woorden toetsen (uit diverse taalmethodes)**Vul in:**

- Een stoel zonder leuning is een k...
- Ik krijg een b.. omdat ik door rood licht rijd.

Vul in:**Dit is** een c....**Dit is** een o....

Iets soortgelijks zien we ook bij de opdrachten zoals hieronder:

Voorbeelden van diepe woordkennis toetsen (uit diverse taalmethodes)**Omschrijf in een paar zinnen de betekenis van het woord:**

- verbouwen
- schedel

Geef in je eigen woorden een definitie van:

- een verslag
- vastbesloten

Leg uit wat de woorden betekenen:

- tentoonstelling
- zandverstuiving

Je maakt het jezelf en de kinderen moeilijk als je leerlingen te snel of te veel confronteert met dit soort opdrachten. Het is niet zo dat leerlingen een woord pas kennen als ze geheel buiten een context zo maar de betekenis kunnen omschrijven of een definitie kunnen geven. Leerlingen die hier niet op scoren, kunnen misschien wel voldoende woordkennis in een betekenisvolle context hebben. Ze hebben nog wat meer oefening of tijd nodig om, buiten alle contexten, de woordbetekenis goed te kunnen omschrijven. Hiervoor is *diepe* woordkennis vereist, want ze moeten:

- de betekenis van het gevraagde woord heel goed kennen;
- kunnen reflecteren op de eigen kennis van het gevraagde woord;
- toevallige, persoonlijke en contextgebonden betekenisaspecten kunnen onderscheiden van de contextonafhankelijke, algemene definiërende kenmerken;
- de kennis van het woord in een korte, krachtige zin (of een paar zinnen) correct verwoorden.

Het 'controleren' is tot nu toe steeds besproken in het kader van de viertakt (de 4^e stap).

We hebben het dan over *curriculum-afhankelijk* toetsen. Behalve de vraag of woorden die zijn aangeboden daadwerkelijk door kinderen geleerd zijn, kun je je ook afvragen of een kind uiteindelijk voldoende woorden kent in vergelijking tot andere kinderen.

Dan moeten genormeerde *curriculumonafhankelijke* toetsen worden voorgelegd, zoals bijvoorbeeld de CITO-leeswoordenschattoets. Bij bepaalde woorden van deze toetsen plaatsen veel leerkrachten grote vraagtekens: 'Waarom zouden de leerlingen zulke vreemde woorden (bv. 'de ploeg') moeten kennen?' De woorden in dit soort toetsen zijn echter in de eerste plaats niet gekozen omdat ze gekend zouden moeten worden. Uit een bepaalde verzameling woorden (denk voor het gemak aan een woordenboek) zijn steekproefsgewijs woorden geselecteerd: zo'n woord vertegenwoordigt een bepaald soort woorden. Er zijn woorden die in allerlei situaties meer of minder vaak voorkomen.

Om onderscheid te kunnen maken tussen kinderen met een grote en minder grote woordkennis is ook een greep gedaan uit de deelverzameling 'zeldzame woorden'. Die hoeven kinderen niet te kennen (want ze komen zeer weinig voor), maar sommige zeer taalvaardige leerlingen kennen die woorden wel en die kunnen dat op dat item mooi laten zien.

Om een indruk te krijgen van de woordenschatontwikkeling van kinderen moet de informatie van curriculumonafhankelijke toetsen (die een algemeen beeld geven van het niveau van woordkennis ten opzichte van andere kinderen) gecombineerd worden met informatie op curriculumafhankelijke toetsen (hoe goed heeft een kind de aangeboden woorden geleerd?). Curriculumonafhankelijke toetsen geven geen inzicht in de geleidelijke opbouw van woordkennis: er wordt alleen onderscheid gemaakt tussen wel of niet gekend. De vraag 'hoe goed worden woorden gekend' wordt niet genuanceerd beantwoord. Op de schaal van opklimmende moeilijkheidsgraad (mondeling-schriftelijk; passief-actief; oppervlakkig-dieper; contextrijk-contextarm, zie hierboven) zijn de items van een curriculumonafhankelijke toets van een hoge moeilijkheidsgraad.

Vergelijk de volgende items:

1	2
<p>Lees de zin, trek een lijn naar het juiste plaatje:</p> <p>'Puk klom op het paard. Ze pakte <u>de teugels</u> stevig vast, zodat ze niet kon vallen'.</p> <p>Als je gaat koken moet je een schort voordoen. Is dit:</p> <ol style="list-style-type: none">een tipeen antwoordeen vraageen belofte	<p>Waar zie je de teugels? Zet een rondje om de teugels.</p> <p>Dat is een goede tip:</p> <ol style="list-style-type: none">handig adviesjuiste oplossingduidelijke vraaguitstekend antwoord

De voorbeelden in kolom 2 zijn van het CITO. Bij dit soort toetsen gaat het bijna altijd om diepere, contextonafhankelijke betekenis-toekenning: leerlingen hoppen van het ene woord (en betekenisgebied) naar het andere. Ze moeten precies, los van de context, heel goed weten wat een woord betekent. Kinderen moeten dus in allerlei verschillende betekenisdomeinen van veel woorden diepe woordkennis hebben opgebouwd om op een curriculumonafhankelijke toets beter te presteren.

Uiteindelijk willen we dat achterstanden worden verkleind en dat leerlingen op een gemiddeld of hoger niveau gaan scoren. Dan moet er op schoolniveau een beweging op gang gebracht zijn, waarbij kinderen in alle groepen, door alle vakken heen hun woordenschat kunnen uitbreiden.

Er is een spreekwoord dat zegt 'van veel wegen worden varkens niet vetter'. Veel toetsen maakt op zichzelf niet dat leerlingen beter gaan presteren. Het is wel belangrijk om te controleren hoe het staat met de woordkennisgroei van leerlingen en de consequenties te trekken uit de resultaten.

Soort toets	Meting	Consequentie
Korte termijn Controleactiviteit (observaties) tijdens de 4-takt	In hoeverre hebben de leerlingen de net behandelde woorden/betekenis begrepen en onthouden?	Voldoende resultaat: stoppen met consolideren en woord(cluster) weghalen van de woordmuur. Niet voldoende resultaat: nog niet stoppen met consolideren.
Korte termijn Controleactiviteit ter afsluiting van de 4-takt	Hebben de leerlingen de net behandelde woorden/betekenis geleerd. Zijn de leerdoelen behaald?	Voldoende resultaat: afsluiten en doorgaan met nieuwe woorden. Niet voldoende resultaat: opnieuw teruggaan naar consolideren om daarna opnieuw te controleren. Per leerling registreren.
Middellange termijn Controleactiviteit ter afsluiting van een thema/blok		Effect van het onderwijs bepalen: Voldoende resultaat: doorgaan. Onvoldoende resultaat: veranderen.
Lange termijn Curriculumafhankelijk toetsen	In hoeverre zijn de behandelde woorden/betekenis nog gekend?	Voldoende resultaat: resultaten vieren. Niet voldoende resultaat: woorden en betekenis nog even 'terughalen'; herconsolideren.
Lange termijn Curriculumonafhankelijke toetsen	Per leerling/klas: wat is het woordkennisniveau t.o.v. andere vergelijkbare leerlingen? Per klas/school: worden achterstanden kleiner t.o.v. andere vergelijkbare leerlingen (trendanalyses)?	Voldoende resultaat: voor kennisgeving aannemen. Onvoldoende resultaat: op schoolniveau intensief inzetten op woordenschat in alle vakken, in alle schooljaren. Voldoende resultaat: resultaten vieren (hele team). Niet voldoende resultaat: veranderen, verbeteren van leerkrachtcompetenties en woordenschatroutines in de klas.

Bij controleren zijn de volgende kwaliteitscriteria van belang:

- Zowel op korte termijn als op middellange en ook op lange termijn toetsen.
- Het controleren van passieve kennis gaat vooraf aan het controleren van actief woordgebruik.
- Afhankelijk van het leerdoel wordt passief/actief, mondeling/schriftelijk, oppervlakkig/dieper en contextafhankelijk of contextonafhankelijk getoetst.
- Trek consequenties uit de toetsresultaten voor je onderwijs.
- Bij toetsen moeten steeds 3 kernvragen beantwoord zijn:
 - 'Wat toets ik?'
 - 'Waarom toets ik?'
 - 'en... wat doe ik met de resultaten?'

KW
kaart

WOORDENSCHAT - ONDERBOUW

Met woorden aan de gang

Ideeën voor woordspelletjes in de onderbouw

Om woordenschatontwikkeling te bevorderen, is het belangrijk dat de nieuwsgierigheid van kinderen naar woorden wordt gestimuleerd. Een van de manieren om dit te doen is door op een speelse manier dagelijks met woorden bezig te zijn. Op deze kwaliteitskaart is een reeks spelletjes en activiteiten uit de praktijk verzameld waarbij leerlingen met woorden aan de gang gaan.

Deze speelse activiteiten dragen ertoe bij dat de groep een plek wordt waar kinderen veel met woorden bezig zijn, nieuwsgierig worden naar woorden en worden uitgedaagd nieuwe woorden te leren.

Woordenschatontwikkeling vraagt een aanpak langs meerdere wegen. Alleen met woordspelletjes bezig zijn is niet genoeg. Leerkrachten leren kinderen ook expliciet woorden aan en leren kinderen hoe ze zelf de betekenis van woorden kunnen achterhalen wanneer ze teksten lezen of ernaar luisteren. Aandachtspunten hiervoor zijn op andere kwaliteitskaarten uitgewerkt.

1.	Waar of niet waar? Plaatje laten zien en benoemen: dit is een ... (is dit waar of is dit niet waar).
2.	Zelf een verhaaltje maken Kies een aantal plaatjes en maak er een verhaaltje bij.
3.	Woorden doorfluisteren Woord of zin doorfluisteren. Een variant is dat alle leerlingen na het doorfluisteren een tekeningetje van het woord maken. Heeft iedereen hetzelfde getekend?
4.	Ik zie, ik zie, wat jij niet ziet Het bekende spelletje waarbij je alleen de kleur noemt van het voorwerp of een plaatje van de woordmuur dat je in gedachten hebt genomen. Kinderen moeten raden wat het is. (<i>Ik zie ik zie wat jij niet ziet, wat zie je dan, een grote grote walvis, welke kleur...?</i>)
5.	Associëren Waar denk je aan bij het woord ...? Bij een woord heel snel associaties geven.
6.	Wat hoort bij elkaar? Maak een set van woordkaartjes en plaatjes. Welk plaatje en woordkaartje horen bij elkaar?

7.	Woordenmemory De leerkracht maakt een set kaartjes. Op de helft van de kaartjes worden woorden geschreven. Op de andere helft van de kaartjes wordt een plaatje van de woorden geplakt (makkelijker variant) of wordt een definitie van het woord geschreven. Tijdens het spel liggen de kaartjes met de achterkant naar boven. De leerlingen draaien om de beurt twee kaartjes om en zoeken naar kaartjes die bij elkaar horen. Wie de meeste heeft, heeft gewonnen. (Dit is een spel voor kleine groepen van 2-5 leerlingen.)
8.	Het woord in een zin Zinnetjes maken met een bepaald woord. Wie maakt de langste zin met het woord? Wie maakt een zin waaruit duidelijk wordt wat het woord betekent?
8.	Pictionary, woorden tekenen Tekenen een woord, de anderen raden wat het is.
9.	Woord raden door vragen stellen Eén van de leerlingen neemt een woord in gedachte, de andere leerlingen stellen vragen, die alleen met 'ja' en 'nee' mogen worden beantwoord. Door het stellen van vragen probeert de groep erachter te komen om welk woord het gaat.
10.	Wat ligt er onder deze doek? Onder een doek liggen voorwerpen of woordkaartjes die op de woordmuur staan. Kinderen stellen vragen om er achter te komen wat het is, of de leerkracht geeft zelf hints (kleuters). In tweetallen kan dit ook met kaartjes op elkaars rug plakken met daarop een woord van de woordmuur, bevraag elkaar en probeer te raden welk kaartje er op je rug zit.
11.	Wat is er weg? Onder een doek liggen voorwerpen of woordkaartjes die op de woordmuur staan. De leerkracht haalt 1 voorwerp/kaartje weg. De kinderen noemen de naam van het voorwerp dat weg is of (moeilijker) geven een omschrijving van de betekenis van het woord.
12.	Nuttige voorwerpen Leerlingen 'het nuttigste voorwerp dat thuis wordt gebruikt' mee laten nemen naar school en laten vertellen wat het is en waarop dit voorwerp is gekozen.
13.	Samen het woord van de dag kiezen
14.	Hoor je het woord in het verhaal? Een verhaal voorlezen en telkens de kinderen de vinger omhoog laten steken, of een gebaar laten maken als een bepaald woord wordt genoemd.
15.	Gedichtje maken met enkele nieuw geleerde woorden.
16.	Een voeldoos Een doos met voorwerpen. Leerlingen voelen de voorwerpen in de doos zonder ze te zien en beschrijven wat ze voelen. Ze raden zelf om welk voorwerp het gaat of andere leerlingen mogen raden.

17.	Wat is het, wat kan je er mee doen? Een voorwerp op de 'verteltafel' leggen en de leerlingen uitnodigen om erover te vertellen.
18.	Welke kaartjes horen bij elkaar? Maak setjes kaartjes: het woord en een plaatje van het woord, of het woord en een definitie van het woord. Deel de kaartjes uit: iedere leerling krijgt 1 kaartje. Leerlingen die kaartjes hebben die bij elkaar horen moeten elkaar opzoeken. Voor deze activiteit kunnen de kaartjes van het woordenmemory gebruikt worden.
19.	Woordencollage Een collage maken, met woorden en afbeeldingen gericht op een bepaald onderwerp of thema.
20.	Flitsen Maak een set met kaartjes waarop plaatjes van woorden: de kaartjes snel laten zien en dan wegdraaien. Welk woord heb je gezien?
21.	Plaatje van een woord bedekken Het is de bedoeling dat kinderen het plaatje zo snel mogelijk herkennen. Plaatje heel langzaam tevoorschijn laten komen: wie ziet het eerst wat het is?
22.	Ik ga op vakantie en ik neem mee... Herhalen van de woorden van de voorgangers en zelf een nieuw woord toevoegen.
23.	Wat is het verschil? De leerkracht noemt twee voorwerpen die op elkaar lijken en vraagt aan de leerlingen: 'Wat is het verschil tussen ...?'. Bijvoorbeeld: 'Wat is het verschil tussen een glas en een kopje?'
24.	Woordspin Op een groot vel papier, dat aan de muur gehangen wordt, wordt een aantal woorden dat bij elkaar hoort geschreven. De leerkracht kan er zo nu en dan aan refereren.
25.	Waslijn Een aantal te leren woorden wordt duidelijk op kaarten geschreven. Op de achterkant staat de betekenis of is een plaatje geplakt. De kaarten worden met knijpers aan een waslijn in de klas gehangen.
26.	Vragenspel De leerkracht vraagt bij een woord aan de leerling: 'Wat kan je doen met ...?'
27.	Rijmen De leerlingen moeten zoveel mogelijk rijmwoorden maken met een door de leerkracht gegeven woord.
28.	Zing een liedje met de doelwoorden Op elk simpel bekend kindermelodietje kun je een nieuwe tekst maken met de woorden. Bijvoorbeeld: ik zag twee ... etc.
29.	TPR: Total physical response De leerkracht geeft opdrachtjes en de kinderen voeren dit uit. Geef kleine opdrachtjes als: loop snel naar de ..., raak allemaal een ... aan, pak het plaatje van de ... en leg hem naast het plaatje van de ...

KW
kaart

WOORDENSCHAT - MIDDENBOUW

Met woorden aan de gang

Ideeën voor woordspelletjes in de middenbouw

Om woordenschatontwikkeling te bevorderen is het belangrijk dat de nieuwsgierigheid van kinderen naar woorden wordt gestimuleerd. Een van de manieren om dit te doen is door op een speelse manier dagelijks met woorden bezig te zijn. Op deze kwaliteitskaart is een reeks spelletjes en activiteiten uit de praktijk verzameld waarbij leerlingen met woorden aan de gang gaan.

Deze speelse activiteiten dragen ertoe bij dat de groep een plek wordt waar kinderen veel met woorden bezig zijn, nieuwsgierig worden naar woorden en worden uitgedaagd nieuwe woorden te leren.

Woordenschatontwikkeling vraagt een aanpak langs meerdere wegen. Alleen met woordspelletjes bezig zijn is niet genoeg. Leerkrachten leren kinderen ook expliciet woorden aan en leren kinderen hoe ze zelf de betekenis van woorden kunnen achterhalen wanneer ze teksten lezen of ernaar luisteren. Aandachtspunten hiervoor zijn op andere kwaliteitskaarten uitgewerkt.

1.	<p>Galgje Dit kan op verschillende manieren: De leerkracht speelt met een doelwoord 'galgje' tegen de klas. Ook kan een leerling op het bord 'galgje' spelen tegen de klas. Maar het kan ook in tweetallen, zodat alle leerlingen tegelijkertijd aan de gang kunnen gaan.</p>
2.	<p>Woorden doorfluisteren Woord of zin doorfluisteren. Een variant is dat alle leerlingen na het doorfluisteren een tekeningetje van het woord maken. Heeft iedereen hetzelfde getekend?</p>
3.	<p>Samen zinnen maken De leerkracht begint met het eerste woord en schrijft dit op. Daarna mogen de kinderen achtereenvolgens een woord toevoegen, de leerkracht schrijft het er telkens bij. Het moet wel een goede zin blijven.</p>
4.	<p>Associëren Waar denk je aan bij het woord ...? Bij een woord heel snel associaties geven.</p>
5.	<p>Sorteren Leerlingen sorteren een serie woorden in rijtjes die 'bij elkaar horen'. Ze mogen zelf criteria bedenken waarop ze sorteren. Bijvoorbeeld: doewoorden, woorden die gevoel uitdrukken, woorden waar je 'de' voor kan zetten, woorden die vrolijkheid uitdrukken, deftige of ordinaire woorden, enzovoort.</p>
6.	<p>Welke woord hoort er niet bij? Rijen met woorden, die met elkaar te maken hebben. Eén woord hoort er niet bij. Welk woord? Waarom hoort het er niet bij?</p>

7.	Combineren Woorden uit twee rijen combineren tot samengestelde woorden: broek – zak , maan – licht, fietsen – rek.
8.	Wat hoort bij elkaar? Maak een set van woordkaartjes en plaatjes. Welk plaatje en woordkaartje horen bij elkaar?
9.	Woordenmemory De leerkracht maakt een set kaartjes. Op de helft van de kaartjes worden woorden geschreven. Op de andere helft van de kaartjes wordt een plaatje van de woorden geplakt (makkelijker variant) of wordt een definitie van het woord geschreven. Tijdens het spel liggen de kaartjes met de achterkant naar boven. De leerlingen draaien om de beurt twee kaartjes om en zoeken naar kaartjes die bij elkaar horen. Wie de meeste heeft, heeft gewonnen. (Dit is een spel voor kleine groepen van 2-5 leerlingen.)
10.	Het woord in een zin Zinnetjes maken met een bepaald woord. Wie maakt de langste zin met het woord? Wie maakt een zin waaruit duidelijk wordt wat het woord betekent?
11.	Het woord niet gebruiken Een afbeelding beschrijven zonder het woord te noemen.
12.	Rugschrijven Kinderen schrijven een woord van de woordmuur op elkaars rug. Wie raadt het woord?
13.	Maak het af Onvolledige woorden verder invullen zoals bijvoorbeeld 'b..r'. Meerdere oplossingen zijn mogelijk: beer, bier, boor, buur, boer. Kennen we de woorden?
14.	Pictionary, woorden tekenen Tekenen een woord, de anderen raden wat het is.
15.	Woord raden door vragen stellen Eén van de leerlingen neemt een woord in gedachte, de andere leerlingen stellen vragen, die alleen met 'ja' en 'nee' mogen worden beantwoord. Door het stellen van vragen probeert de groep erachter te komen om welk woord het gaat.
16.	Nuttige voorwerpen Leerlingen 'het nuttigste voorwerp dat thuis wordt gebruikt' mee laten nemen naar school en laten vertellen wat het is en waarom dit voorwerp is gekozen.
17.	Woorden gebruiken in een verhaal Leerling vertelt gedurende een minuut een verhaaltje waarbij hij/zij zo veel en vaak mogelijk de woorden van het bord gebruikt. De kinderen van de klas tellen hardop mee als een woord gezegd is.

18.	Woordbingo De leerkracht heeft een set enkele kaartjes van de te leren woorden (ongeveer 20). Op het bord staan de te leren woorden geschreven. De leerlingen schrijven op een blaadje 5 doelwoorden, die ze zelf mogen kiezen. De leerkracht kiest willekeurig een kaartje uit de stapel en leest de betekenis voor (c.q. wijst het aan, doet het voor). De leerlingen moeten de woorden herkennen en aanstrepen als dat woord op hun blaadje staat. Welke kinderen hebben als eerste alle woorden aangestreept? Die mogen 'bingo' ROEPEN!
19.	Kruiswoordpuzzels Bestaande kruiswoordpuzzels voor kinderen maken of zelf een kruiswoordpuzzel maken.
20.	Woordzoekers Bestaande woordzoekers voor kinderen maken of zelf een woordzoeker maken. Zinnen maken met de woorden die je in de woordzoeker gevonden hebt.
21.	Bijzonder schrijven Schrijf het woord op een speciale manier op, zodat de betekenis duidelijk wordt. Bijvoorbeeld: w LK, P L.
22.	Gedichtje maken met enkele nieuw geleerde woorden.
23.	Oefeningen rond woordschema's die al in de groep hangen. Bijvoorbeeld rond de woordparachute: ogen dicht, een woord bedekken, welk woord zit er niet meer bij?
24.	Wat is het, wat kan je er mee doen? Een voorwerp op de 'verteltafel' leggen en de leerlingen uitnodigen om erover te vertellen.
25.	Welke kaartjes horen bij elkaar? Maak setjes kaartjes: het woord en een plaatje van het woord, of het woord en een definitie van het woord. Deel de kaartjes uit: iedere leerling krijgt 1 kaartje. Leerlingen die kaartjes hebben die bij elkaar horen moeten elkaar opzoeken. Voor deze activiteit kunnen de kaartjes van het woordenmemory gebruikt worden.
26.	Woordencollage Een collage maken, met woorden en afbeeldingen gericht op een bepaald onderwerp of thema.
27.	Flitsen Maak een set met kaartjes waarop plaatjes van woorden: de kaartjes snel laten zien en dan wegdraaien. Welk woord heb je gezien?
28.	Ik ga op vakantie en ik neem mee... Herhalen van de woorden van de voorgangers en zelf een nieuw woord toevoegen.
29.	Wat is het verschil? De leerkracht noemt twee voorwerpen die op elkaar lijken en vraagt aan de leerlingen: 'Wat is het verschil tussen?'. Bijvoorbeeld; 'Wat is het verschil tussen een glas en een kopje?'

30.	Woordspin Op een groot vel papier, dat aan de muur gehangen wordt, wordt een aantal woorden dat bij elkaar hoort geschreven. De leerkracht kan er zo nu en dan aan refereren.
31.	Waslijn Een aantal te leren woorden wordt duidelijk op kaarten geschreven. Op de achterkant staat de betekenis of is een plaatje geplakt. De kaarten worden met knijpers aan een waslijn in de klas gehangen.
32.	Invuloefening De leerkracht schrijft een aantal zinnen op papier waarin de leerlingen de juiste woorden in moeten vullen.
33.	Maak een rap met de woorden van de woordmuur. Studeer die met de hele groep in.
34.	Kaartje hangen De leerkracht heeft een enkele set kaartjes met daarop de woorden geschreven. De leerlingen moeten de kaartjes bij de goede voorwerpen in de klas leggen. De leerkracht kan ook enkele leerlingen naar voren roepen die d.m.v. pantomime een bepaald gevoel uitdrukken. Ook daar kan een leerling de juiste kaart bij hangen.
35.	Wat zijn de moeilijkste/makkelijkste woorden van deze week? Ga samen de moeilijkste woordjes stampen. Welk duo kent het eerst het eigen rijtje?
36.	Husselen Letterkaartjes door elkaar op tafel leggen. Welke woorden kunnen we met deze letters maken?
37.	Vragenspel De leerkracht vraagt bij een woord aan de leerling: 'Wat kan je doen met ...?'.
38.	Woordenschrift In halve schriftjes noteren de leerlingen per bladzijde bovenaan een woord (zelfstandige naamwoorden altijd met lidwoord!). Ze schrijven er de betekenis onder, maken een bijbehorende tekening of zoeken bijbehorende plaatjes.
39.	Rijmen De leerlingen moeten zoveel mogelijk rijmwoorden maken met een door de leerkracht gegeven woord.
40.	Mijn eigen woordendoosje Leerlingen verzamelen uit teksten die ze lezen woorden die ze mooi, bijzonder of moeilijk vinden. Ze schrijven de woorden op en stippen ze in hun eigen woordendoosje. Leerlingen praten met elkaar over de woorden in hun doosje. De leerkracht besteedt klassikaal aandacht aan de woorden in de doosjes.

WOORDENSCHAT - BOVENBOUW

Met woorden aan de gang

Ideeën voor woordspelletjes in de bovenbouw

Om woordenschatontwikkeling te bevorderen, is het belangrijk dat de nieuwsgierigheid van kinderen naar woorden wordt gestimuleerd. Een van de manieren om dit te doen is door op een speelse manier dagelijks met woorden bezig te zijn. Op deze kwaliteitskaart is een reeks spelletjes en activiteiten uit de praktijk verzameld waarbij leerlingen met woorden aan de gang gaan.

Deze speelse activiteiten dragen ertoe bij dat de groep een plek wordt waar kinderen veel met woorden bezig zijn, nieuwsgierig worden naar woorden en worden uitgedaagd nieuwe woorden te leren.

Woordenschatontwikkeling vraagt een aanpak langs meerdere wegen. Alleen met woordspelletjes bezig zijn is niet genoeg. Leerkrachten leren kinderen ook expliciet woorden aan en leren kinderen hoe ze zelf de betekenis van woorden kunnen achterhalen wanneer ze teksten lezen of ernaar luisteren. Aandachtspunten hiervoor zijn op andere kwaliteitskaarten uitgewerkt.

1.	<p>Galgje</p> <p>Dit kan op verschillende manieren: De leerkracht speelt met een doelwoord 'galgje' tegen de klas.</p> <p>Een leerling kan ook op het bord 'galgje' spelen tegen de klas. Maar het kan ook in tweetallen, zodat alle leerlingen tegelijkertijd aan de gang kunnen gaan.</p>
2.	<p>Woorden doorfluisteren</p> <p>Woord of zin doorfluisteren.</p> <p>Een variant is dat alle leerlingen na het doorfluisteren een tekeningetje van het woord maken. Heeft iedereen hetzelfde getekend?</p>
3.	<p>Rugschrijven</p> <p>Schrijf een woord van de woordmuur op de rug van iemand anders.</p> <p>Kan die raden welk woord het is?</p>
4.	<p>Samen zinnen maken</p> <p>De leerkracht begint met het eerste woord en schrijft dit op. Daarna mogen de kinderen achtereenvolgens een woord toevoegen, de leerkracht schrijft het er telkens bij. Het moet wel een goede zin blijven.</p>
5.	<p>Associëren</p> <p>Waar denk je aan bij het woord ...? Bij een woord heel snel associaties geven.</p>
6.	<p>Sorteren</p> <p>Leerlingen sorteren een serie woorden in rijtjes die 'bij elkaar horen'. Ze mogen zelf criteria bedenken waarop ze sorteren.</p>

	Bijvoorbeeld: doewoorden, woorden die gevoel uitdrukken, woorden waar je 'de' voor kan zetten, woorden die vrolijkheid uitdrukken, deftige of ordinaire woorden, enzovoort.
7.	Welke woord hoort er niet bij? Rijen met woorden, die met elkaar te maken hebben. Eén woord hoort er niet bij. Welk woord? Waarom hoort het er niet bij?
8.	Woordenmemory De leerkracht maakt een set kaartjes. Op de helft van de kaartjes worden woorden geschreven. Op de andere helft van de kaartjes wordt een plaatje van de woorden geplakt (makkelijker variant) of wordt een definitie van het woord geschreven. Tijdens het spel liggen de kaartjes met de achterkant naar boven. De leerlingen draaien om de beurt twee kaartjes om en zoeken naar kaartjes die bij elkaar horen. Wie de meeste heeft, heeft gewonnen. (Dit is een spel voor kleine groepen van 2-5 leerlingen.)
9.	Het woord in een zin Zinnetjes maken met een bepaald woord. Wie maakt de langste zin met het woord? Wie maakt een zin waaruit duidelijk wordt wat het woord betekent?
10.	Het woord niet gebruiken Een afbeelding beschrijven zonder het woord te noemen.
11.	Maak het af Onvolledige woorden verder invullen zoals bijvoorbeeld 'b..r'. Meerdere oplossingen zijn mogelijk: beer, bier, boor, buur, boer. Kennen we de woorden?
12.	Songfestival Maak een rap of een kort lied met de woorden van de woordmuur (in duo's of groepjes).
13.	Pictionary, woorden tekenen Teken een woord, de anderen raden wat het is.
14.	Woord raden door vragen stellen Eén van de leerlingen neemt een woord in gedachte, de andere leerlingen stellen vragen, die alleen met 'ja' en 'nee' mogen worden beantwoord. Door het stellen van vragen probeert de groep erachter te komen om welk woord het gaat.
15.	Nuttige voorwerpen Leerlingen 'het nuttigste voorwerp dat thuis wordt gebruikt' mee laten nemen naar school en laten vertellen wat het is en waarom dit voorwerp is gekozen.
16.	Woorden gebruiken in een verhaal Leerling vertelt gedurende een minuut een verhaaltje waarbij hij/zij zo veel en vaak mogelijk de woorden van het bord gebruikt. De kinderen van de klas tellen hardop mee als een woord gezegd is.
17.	Drama Maak een kort toneelstukje, interview waarin een aantal gegeven woorden van de woordmuur zo vaak mogelijk voorkomen.

18.	Woordbingo De leerkracht heeft een set enkele kaartjes van de te leren woorden (ongeveer 20). Op het bord staan de te leren woorden geschreven. De leerlingen schrijven op een blaadje 5 doelwoorden, die ze zelf mogen kiezen. De leerkracht kiest willekeurig een kaartje uit de stapel en leest de betekenis voor (c.q. wijst het aan, doet het voor). De leerlingen moeten de woorden herkennen en aanstrepen als dat woord op hun blaadje staat. Welke kinderen hebben als eerste alle woorden aangestreept? Die mogen 'bingo' ROEPEN!
19.	Kruiswoordpuzzels Bestaande kruiswoordpuzzels voor kinderen maken of zelf een kruiswoordpuzzel maken.
20.	Woordzoekers Bestaande woordzoekers voor kinderen maken of zelf een woordzoeker maken. Zinnen maken met de woorden die je in de woordzoeker gevonden hebt.
21.	Woordslangen maken Met letters: chimpansee – egel – leeuw – wasbeer – ree (dieren) Met woorddelen: paardenstal – staldeur – deurmat – matglas – glaswerk – werkman.
22.	Ik ga op vakantie en ik neem mee.... Herhalen van de woorden van de voorgangers en zelf een nieuw woord toevoegen.
23.	Wat is het verschil? De leerkracht noemt twee voorwerpen die op elkaar lijken en vraagt aan de leerlingen: 'Wat is het verschil tussen ...?'. Bijvoorbeeld: 'Wat is het verschil tussen een glas en een kopje?'
24.	Invuloefening De leerkracht schrijft een aantal zinnen op papier waarin de leerlingen de juiste woorden in moeten vullen.
25.	Ren je rot De leerkracht vertelt iets waars/onwaars bij een woord. Er zijn 2 vakken. De kinderen lopen/rennen naar het juiste vak.
26.	Husselen Letterkaartjes door elkaar op tafel leggen. Welke woorden kunnen we met deze letters maken?
27.	Vragenspel De leerkracht vraagt bij een woord aan de leerling: 'Wat kan je doen met ...?'
28.	Maak zelf quizvragen rond de woorden van de woordmuur. De vragen worden verzameld en de quiz wordt gespeeld met de hele klas.
29.	Woordenschrift In halve schriftjes noteren de leerlingen per bladzijde bovenaan een woord (zelfstandige naamwoorden altijd met lidwoord!). Ze schrijven er de betekenis onder, maken een bijbehorende tekening of zoeken bijbehorende plaatjes.

30. **Mijn eigen woordendoosje**

Leerlingen verzamelen uit teksten die ze lezen woorden die ze mooi, bijzonder of moeilijk vinden. Ze schrijven de woorden op en stippen ze in hun eigen woordendoosje. Leerlingen praten met elkaar over de woorden in hun doosje. De leerkracht besteedt klassikaal aandacht aan de woorden in de doosjes.

Colofon

De gebundelde Kwaliteitskaarten Woordenschat *de 4-Takt, Voorbewerken, Semantiseren, Consolideren, Controleren*, samengesteld door Dirkje van der Nulft en Marianne Verhallen.

De kwaliteitskaarten woordspelletjes: *Met woorden aan de gang onderbouw, Met woorden aan de gang middenbouw en Met woorden aan de gang bovenbouw* (november 2009), zijn samengesteld door Dirkje van der Nulft, Marianne Verhallen en Joop Stoeldraijer en is een uitgave van Projectbureau Kwaliteit. De producten zijn afzonderlijk downloadbaar via www.taalpilots.nl.

Het Projectbureau Kwaliteit draagt zorg voor de uitvoering van de Kwaliteitsagenda PO Scholen voor morgen. Dit gebeurt onder verantwoordelijkheid van de PO Raad.